

ARTYKUŁY

Turyzm 2009, 19/1–2

Michel Bonneau

emerytowany Profesor Uniwersytetu w Angers
adiunkt w Wyższej Szkole Handlowej w La Rochelle

„CZAS” W TURYSTYCE: „CZAS INDYWIDUALNY” I „CZAS SPOŁECZNY”

Zarys treści: Autor dokonuje przeglądu badań nad aktywnością turystyczną dochodząc do wniosku, że najlepiej specyfikę zachowań turystycznych oddają badania budżetowe czasu. Proponuje do tych analiz wykorzystać metodę Maxa Webera tzw. typu idealnego. W zakończeniu artykułu przedstawiono charakterystyczne przykłady czasu jakościowego (wypoczynku, wakacji, szeroko pojętej turystyki).

Słowa kluczowe: czas indywidualny, czas zbiorowy, czas rodzinny.

Jedno z zagadnień czasu i turystyki kładzie nacisk na czas przeżyty w życiu codziennym, a także na indywidualne zarządzanie czasem – niezbędny składnik osobistych wyborów dotyczących konsumpcji i mobilności. Dlatego też należy umieścić czas w centrum analiz nad turystyką.

Problematyka dotycząca czasu społecznego, podobnie jak ta związana z jego użytkowaniem oraz relacjami pomiędzy czasem pracy a tym, który poświęcamy na inne czynności społeczne, są znane socjologom i historykom. Geografowie natomiast, z wyjątkiem szwedzkiej szkoły geografów czasu (Hägerstrand, Carlstein), prowadzili niewiele prac na temat przestrzennego nakładania się czasów przeżytych.

Czas jest również obecny w pracach badaczy w dziedzinie nauk społecznych. Jego rola wysuwana często na pierwszy plan w konstruowaniu obszarów miejskich, wiejskich czy ośrodków turystycznych, odpowiedzialna jest dzisiaj za bogate dziedzictwo architektoniczne i przestrzenną organizację, w obrębie której z upodobaniem identyfikuje się spuściznę przeszłości.

Każde działanie wygenerowało swój własny czas w interakcji z innymi czasami. W ośrodkach turystycznych, niektórzy się bawią, inni pracują, każda z tych kategorii wytwarza własny czas, który może ewoluować w zależności od przemian społecznych, ekonomicznych i kulturalnych.

Od kilkadziesiątu lat, w związku z przeobrażeniami na rynku pracy i w sposobie życia, rejestruje się liczne konflikty w życiu codziennym pomiędzy

różnymi czasami, a szczególnie między czasem indywidualnym, zbiorowym i rodzinnym.

Stąd pytania o czas, które pojawiły się w centrum rozważań właściwych dla terytoriów.

Początku tych rozważań należy szukać we Włoszech w latach 1980–1990 wraz z obudzeniem się świadomości, zwłaszcza u kobiet, dotyczącej znaczenia czasu społecznego i organizacji społecznej czasu, kładąc nacisk na problemy jego synchronizacji. W ślad za tą świadomością utworzona została w roku 1975 europejska fundacja na rzecz poprawy warunków życia i pracy, której duża część prac poświęcona była analizie czasu pracy i jego interakcji z czasem poświęconym na inne czynności społeczne.

Te badania interdyscyplinarne pozwoliły na wypracowanie licznych narzędzi, takich jak karty czasowe, ankiety społeczne, analizy chronotopiczne itd.

1. BADANIA WE FRANCJI PRAKTYK TURYSTYCZNYCH

Jeśli w tytułach artykułów lub rozdziałów w podręcznikach używa się wyrażenia „praktyka turystyczna” (*pratique touristique*), mamy najczęściej do czynienia z nadużyciem językowym. Pod tym pojęciem kryje się bowiem głównie analiza ruchu turystycznego, jego wielkości, źródeł społecznych i geograficznych. Celem jest próba oszacowania wpływu tych praktyk na ludzi i środowiska fizyczne. Wykorzystanie miejsc ogranicza się z kolei do obliczania

częstotliwości odwiedzin głównych ośrodków badanych obszarów, a w najlepszym przypadku, do kilku refleksji na temat czasu trwania wizyt, najbardziej przeciążonych odcinków czasowych lub odległości pomiędzy miejscami pikniku i dojazdu samochodem. Nawet jeśli refleksja na temat praktyk turystycznych stała się bardzo aktualna, analiza wykazuje liczne braki co do poważnego konceptualnego opracowania wraz z precyzyjnymi ramami odniesienia. Bardzo symptomatyczne dla konwencjonalnego podejścia do praktyk wypoczynkowych jest badanie zrealizowane przez CEMAGREF w Grenoble w ramach ankiety przeprowadzonej w latach 1980-1981 na 70 000 osób uprawiających sport w górach. Ankieta ta miała na celu przyczynić się do „lepszego poznania frekwencji w górach poprzez uprawianie sportów górskich”. Wykorzystane zmienne to: płeć (sporty górskie są tradycyjnie bardziej praktykowane przez mężczyzn), wiek (sporty górskie są przede wszystkim uprawiane przez ludzi w wieku od 16-35 lat), zawód (silna przewaga zawodów intelektualnych, medycznych, wolnych zawodów i inżynierów), miejsce zamieszkania (największa liczba pochodzi z departamentów Alp i pobliskich dużych miast takich jak Lyon, Marsylia, a także region paryski). Badanie elementów opisowych praktyki sportów górskich ukazuje liczbę dni uprawiania w ciągu roku (10% uprawiało sport tylko jeden dzień w roku; średnio 48 dni w odniesieniu do rocznej aktywności praktykujących) i zmianę frekwencji w zależności od rodzajów aktywności (alpinizm i narciarstwo alpejskie, wędrówki piesze i szkoła wspinaczki, narciarstwo biegowe i wędrówki trasami narciarstwa biegowego); wreszcie badanie indywidualizuje te praktyki w zależności od maszywów górskich (masyw Mont Blanc, Vanoise-Maurienne, Oisans, Prealpy, Pireneje, Alpy Południowe, Korsyka i inne masywy).

To ostatnie kryterium kładzie szczególny nacisk na trudności związane z daną aktywnością, właściwe dla każdego masywu, dotyczące głównie rodzaju rzeźby terenu.

Przywołane badania (interesujące) pomijają zagadnienia codziennej aktywności, która jednak jest istotna w górach: rozkłady zajęć, czas trwania, rytmy, intensywność itd.

Artykuł THÉNOZA (*Letnia praktyka turystyczna i jej wpływ na obszarze chronionym: przypadek Vallouise w Parku Narodowym Écrins* - R.G.L., 1981/3) jest nieco bardziej precyzyjny co do problematyki czasu, ale wciąż pozostaje bardzo tradycyjny. Tylko dwa parametry są brane pod uwagę: morfologia doliny i jej infrastruktura ruchu oraz przestrzenne, ekonomiczne i kulturalne zachowania zwiedzających.

Jeśli dokonano odniesienia do bardzo dużych nie-regularności w ciągu dnia to w tym celu, by powiązać dni, w których notuje się bardzo dużą frekwencję

turystów, z czasem społecznym (przerwy świąteczne, weekendy) i jakością pogody; deszcz i burze są szczególnie odpychające w wysokich górach. Z kolei jeśli chodzi o frekwencję ruchu pieszego autor idzie dalej w analizie czasu, podkreślając średnią długość pobytu w ciągu dnia (mniej niż dwie godziny; od dwóch do sześciu godzin; ponad sześć godzin) i odcinki czasowe najbardziej przeciążone (w godz. 15-17.00).

2. BADANIE ZA POMOCĄ BUDŻETÓW CZASU

Budżety czasu są od dawna i często używane, aby zbadać sposób wykorzystywania czasu. Według SAMUEL („Temporalités”, nr 39, marzec 1998), historia budżetów czasu sięga publikacji F. Engelsa z 1845 r. na temat stanu klas robotniczych w Anglii, w której figurują dane szacunkowe na temat sposobów wykorzystania czasu pracy przez robotników.

Budżet czasu polega na zestawieniu następstwa i długości trwania czynności człowieka w określonym odcinku czasu, który obejmuje głównie jedną dobę lub tydzień - budżet czasu zawiera minimum trzy serie danych: rodzaj wykonywanej czynności, jej umiejscowienie w czasie oraz jej trwanie. Czasem dodaje się również dane na temat związku pomiędzy tymi czynnościami a partnerami, z którymi są one wykonywane. Pozwoliły one przede wszystkim wyeksponować różnice lub podobieństwa w zachowaniach pomiędzy różnymi grupami demograficznymi i społecznymi: mężczyźni i kobiety; robotnicy, pracownicy, wyżsi urzędnicy; aktywni i bezrobotni itd.

Budżety czasu zostały przede wszystkim wykorzystane do badań dotyczących bezrobocia, cykli życiowych, sposobów życia, praktyk wypoczynkowych itd. zarówno w Europie Zachodniej, jak i w Ameryce Północnej oraz Europie Wschodniej.

W ZSRR badania prowadzone przez G. Strumilina miały przede wszystkim na celu analizę skutków rewolucji w życiu społecznym i kulturalnym, podczas gdy w Stanach Zjednoczonych badania te były bardziej włączone do programów rządowych, walczących przeciwko bezrobociu (badania P.A. Sorokina, dawnego ucznia Strumilina, który wymigrował do USA).

Po drugiej wojnie światowej metoda badania budżetów czasu rozpowszechniła się, głównie w celu poznania głębokich przemian społecznych i ich wpływu na sposoby wykorzystania czasu.

Wiele zarzutów postawiono badaniom nad budżetami czasu w pracy GROSSINA („Temporalistes”, marzec 1998). Poza krytyką, którą można kierować pod adresem metody ankietowej w ogóle, największe zastrzeżenia dotyczą faktu, że czasowi przypisuje się

wartość materialną, różne godziny nie są sobie równe (jedna godzina czasu pracy nie ma tej samej wartości co godzina czasu wolnego). Podział czasu na równe części (np. co 15 minut) eliminuje ich powiązania i wymowę, które nadają im wartość i sens. Zarzut dotyczy czasu „ilościowego”, mierzonego przez zegar. Budżety czasu zadowalały się jedynie klasyfikacją czynności, pozostając na poziomie głównie opisowym i nie pozostawiając miejsca na złożoność ludzkich zachowań.

Coraz trudniejsze staje się, ze względu na zmianę stylu życia, zbadanie za pomocą podziału na segmenty praktyk, które tworzą zorganizowane systemy czasoprzestrzenne. W obrębie tych systemów, elementy utrzymują relacje współzależności, regulują się między sobą i tworzą w ten sposób czas właściwy dla każdego człowieka.

To właśnie w celu przeciwstawienia się tym zarzutom, niektórzy autorzy („Temporalistes”, marzec 1998) z centrum socjologii wolnego uniwersytetu w Brukseli gromadzą w swoich ankietach dane związane z ogólnymi znaczeniami wykonywanych czynności. Zostało zarejestrowanych kilka wartości: psychologiczna satysfakcja, osobista satysfakcja, obowiązki, sposoby docierania do celu, moralny obowiązek, polepszenie osobistych relacji, czas bez znaczenia, zajęcia dla „zabicia czasu”.

W ten sposób badania budżetów czasu, choćby tylko zawierały sposoby analizowania sensu, jaki jednostki nadają swoim działaniom i były uzupełniane innymi typami analiz (np. wywiadami), oferują realną korzyść teoretyczną i praktyczną w prowadzeniu badań nad czasem.

3. BADANIA SZACOWAŃ METODĄ TYPU IDEALNEGO

Zrozumienie zachowań turysty jest bardzo złożone, ponieważ nie mamy do czynienia z rzeczami nieruchomymi.

Praktyki turystyczne nie powinny być przypisane ich wymiarowi materialnemu (golf, tenis, wycieczka), ponieważ są one symbolami, cechami czegoś innego, odwołującymi się do aspektów niematerialnych, takich jak uczucia, oczekiwania, pragnienia, wartości itd. Chodzi tu więc nie tylko o opisanie aktywności, tak jak można by było postąpić w przypadku opisu naturalistycznego, ale również o to, by zadać sobie pytania dotyczące zrozumienia wyboru tej czy innej aktywności i o określenie sensu, jaki turysta nadaje swojemu zachowaniu. Turysta jako jedyny jest w stanie nadać znaczenie swoim działaniom, które stają się zatem czynnościami mniej lub bardziej racjonalnymi. Istotne jest więc zrozumienie

tego znaczenia, które turysta nadaje swoim zachowaniom. W tym dążeniu jesteśmy wspomagani przez to, co Max Weber nazywa „doświadczeniem wyobrażenia”. Jako istota ludzka, obserwator praktyk turystycznych ma możliwość wyobrazić sobie, że jest na miejscu turysty, bez względu na to czy przeżył już podobne doświadczenie, czy tylko wyobraża sobie obserwowaną sytuację. Takie doświadczenie pozwala uchwycić znaczenie danego działania.

Proponujemy inspirować się metodą opracowaną przez Maxa Webera, który starał się pojąć znaczenia porównując je do typów ogólnych, konstruując „typy idealne”, tzn. kategorie konceptualne.

Koncepcja typu idealnego jest zarazem środkiem wyrazu, jak i konstrukcją intelektualną, racjonalną abstrakcją, która stara się zdefiniować praktykę turystyczną – typ idealny rzadko odpowiada stwierdzonym zjawiskom empirycznym, ale służy do tworzenia porównań. Określa on możliwości obserwacji, ponieważ typ idealny jest instrumentem poznania pozwalającym stwierdzić bliskość lub oddalenie między konstrukcją teoretyczną a danymi empirycznymi.

Jak podkreśla Jacques Coenen-Huther, „konceptualizacja typu idealnego jest konstrukcją logiczną, pod kątem której zostanie przeanalizowana rzeczywistość empiryczna”. Stwierdzone empirycznie odchylenia pozwalają sformułować hipotezy próbujące podać wyjaśnienia dotyczące różnorodności praktyk turystycznych. W tym celu konieczne jest wyjaśnienie w sposób jasny zaobserwowanych różnic i zastanowienie się, na czym polegają motywacje interferujące z tymi, które związane są z typem idealnym.

WEBER wykorzystał typ idealny w całej swojej twórczości, a szczególnie w swym dziele *Etyka protestancka i duch kapitalizmu (L'Ethique protestante et l'esprit du capitalisme)*. Wypracował on tam typ idealny „kapitalistycznego działania gospodarczego”, który opiera się na nadziei uzyskania korzyści przez wykorzystanie możliwości wymiany. Ten typ rozwinął się z racji rozdzielenia rachunków życia rodzinnego i przedsiębiorstwa. Istnieją pewne „powinowactwa z wyboru” (*affinités electives*) pomiędzy postawą ascetyczną kapitalistycznego przedsiębiorcy i sprzymierzeńcem kalwinizmu wierzącym w przeznaczenie. W konstrukcji typu idealnego turysty należy unikać dwóch niebezpieczeństw: pierwsze polega na skonstruowaniu typu tak abstrakcyjnego, wyjaśniającego wszystkie praktyki, że jego wartość operacyjna jest słaba (np. indywidualizm wyjaśnia praktyki turystyczne); drugie, tak bliskie danych empirycznych i konkretnych rezultatów, że nie sposób odróżnić praktyk od ich zwykłego opisu, co nie pozwala na ich zrozumienie.

Proponujemy konstrukcję typu idealnego praktyk turystycznych opartego na czasie: w jakim stopniu

czas organizuje ramy życia codziennego turysty? Jakie są podziały czasu turysty? Postawiona hipoteza zakłada, że czas turysty przeciwstawia się czasowi ilościowemu w życiu codziennym.

Charakterystyka wybranych przykładów czasu turysty:

- Turysta jest jednostką, której odniesienie do rozkładów zajęć jest bardzo luźne

POMIAN (1984) przytacza w swoim dziele *L'ordre du temps* wyniki ankiety przeprowadzonej na wypoczywających w 1980 r. we Francji. Wynika z nich, że podczas wakacji wyzwalamy się spod czasu ilościowego: tylko 4% pracujących planuje swoje wakacje narzucając sobie rozkład zajęć, 35% zachowuje tylko niektóre nawyki związane z czasem, w szczególności te, które dotyczą pory posiłków, 40% unika wszelkiej regularności, a 20% żyje całkowicie bez poczucia czasu. Pomian zbliża się tym samym do wyników badania nad „budżetem czasu i badaniem rozkładów godzinowych w życiu codziennym” (*Revue française ...* 1967, s. 169-183) porównując sposoby wykorzystania czasu w środę i niedzielę, kładąc nacisk na „momenty dnia”. Niedziela zawsze charakteryzuje się większą różnorodnością zajęć i późniejszymi godzinami (wstawania i chodzenia spać, jedzenia posiłków i innych).

- Czynności społeczne są przesunięte w czasie (wstawamy później niż zwykle, jemy później itd.)

Poddaje się w wątpliwość dyscyplinę czasu opartą przez długi okres na czasie pracy. To właśnie czas poza pracą wydaje się dziś bardziej tworzyć tożsamość indywidualną i kolektywną, jednakże bez eliminowania organizacji czasu w pracy. Wywołuje to pewne zachwiania równowagi, która staje się coraz trudniejsza do określenia. Czas wakacji powoduje pęknięcie tych barier i zwraca pełną moc czasowi organizowanemu przez czynności niezwiązane z pracą.

- Zajęcia rodzinne są lepiej zsynchronizowane (je się wspólnie, wychodzi się razem na spacer, do kina itd.; zajęcia są liczniejsze i bardziej zróżnicowane)

Rodzina narażona na różne wykorzystanie czasu przez swoich członków, rozdarta pomiędzy różnymi godzinami pracy, szkołą, transportem, usługami handlowymi, jest siedzibą codziennych napięć. Czas wakacji pozwala na spokojną synchronizację.

- Istnieje większa harmonia pomiędzy ciałem i czasem biologicznym, atmosferycznym, czasami przyrody.

Czas turysty nie jest mierzony przez zegar, ale przez zajęcia. W przeciwieństwie do czasu przemysłowego, czas jakościowy dąży do objęcia przewagi nad czasem ilościowym, ponieważ „nie ma innego czasu wolnego niż jakościowy” (POMIAN 1984). Czas pracy i jego rytm jest organizowany według następu-

jących po sobie sekwencji zaprogramowanych z zewnątrz przez hierarchie uciążliwe i kontrolowane. Czas turysty organizuje się od wewnątrz, on sam go tworzy.

- Czas turysty to przemienność w ciągu roku pomiędzy czasem ilościowym, zaprogramowanym, przede wszystkim miejskim i przemysłowym przez rytm życia miejskiego, zdominowanym przez pracę, a czasem jakościowym pozostawionym samemu sobie, związanym z przyrodą i wolnym od ograniczeń.

- Synchronizacja przez liniowe następstwo zajęć ustępuje miejsca nowej, wielopostaciowej synchronizacji, która prowadzi podczas wakacji do poddania się płataninie czasów, zajęć i przestrzeni w sposób bardzo złożony.

4. PODSUMOWANIE

Codziennie życie turysty jest zdane na ciągły kompromis pomiędzy czasem indywidualnym i czasem społecznym. Ten kompromis może być badany za pomocą praktyk turystycznych - dotychczas analizy praktyk turystycznych pozostawały bardzo konwencjonalne i nie zajmowały się problematyką czasu. Badania budżetów czasu pozwalają lepiej uchwycić miejsce, jakie czas zajmuje w tych praktykach, jednak również i one pozostają niewystarczające. W pracy zaproponowano nowe postępowanie oparte na metodzie typu idealnego. Konstrukcja typu idealnego praktyk turystycznych pozwala stwierdzić bliskość bądź oddalenie konstrukcji teoretycznej i danych empirycznych.

BIBLIOGRAFIA

- BOULIN J.-Y., 2008, *Villes et politiques temporelles*, La Documentation Française, Paris.
- FARRUGIA F., 1999, *Une brève histoire des temps sociaux: Durkheim, Halbwachs, Gurvitch*, Cahiers internationaux de sociologie, s. 95-117.
- GURVITCH G., 2007, *Traité de sociologie*, PUF, Paris.
- HERPIN N., VERGER D., 2008, *Consommation et modes de vie en France*, La Découverte, Paris.
- MAILLARD A., 2005, *Les temps de l'historien et du sociologue - Retour sur la dispute Braudel - Gurvitch*, Cahiers internationaux de sociologie, vol. 2, nr 119, s. 197-222.
- POMIAN K., 1984, *L'ordre du temps*, Gallimard, Paris.
- Revue française de sociologie, nr VIII, 1967.
- THÉNOZ M., 1981, *La pratique touristique estivale et son impact dans un espace protégé: le cas de la Vallouise dans le parc national des écrins*, R.G.L 3.
- WEBER M., 1904, *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*.

Thumaczenie z języka francuskiego: Anna Sobolewska